

Külföldi könyvespolcokon

Tanulmányok Esterházy Péter idegen nyelvű recepciójáról

Lektorálta: BERKES TAMÁS
KAPPANYOS ANDRÁS

Angol fordítás: GYÁRFÁS ORSOLYA

Külföldi könyvespolcok

Tanulmányok Esterházy Péter
idegen nyelvű recepciójáról

Szerkesztette
GÖRÖZDI JUDIT és BALOGH MAGDOLNA

Reciti Kiadó
Budapest, 2022

A kötet a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetében zajló, alábbi projektek keretében jött létre:

Literary transfer, translation and transnational literary phenomena in the Slovak-Hungarian cultural space (VEGA 2/0057/21)

Translation as part of the cultural process history III. Translation and translating – Texts, personalities, institutions in inter- and transdisciplinary relations (VEGA 2/0166/19)

Hungarian and Slovak literatures in Central European cultural space 4. – Poetological, philological, reception questions of text formation (Inter-academic agreement SAS – HAS, 2019–2022)

Borító: MÁTHÉ ÉVA

A borító ESTERHÁZY MARCELL *Untitled (books)*, 2017 c. művének felhasználásával készült, amely az Irokéz Gyűjtemény tulajdona.

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISBN 978 615 6255 59 4

ISBN 978 615 6255 60 0 (pdf)

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu

Olvasószerkesztő: Bocsik Balázs

Tördelés: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

Tartalom

GÖRÖZDI JUDIT	
<i>Az egy nyelv</i> lehetőségei külföldi könyvespolcokon	9
I.	
PETER MICHALOVIČ	
Esterházy – az intertextualitás stilsztikája	15
II.	
LŐRINCZ CSONGOR	
A fehér tér kétségessé tevő ereje. A német nyelvű Esterházy-recepcióról (1996–2017)	27
SZARKA SZILVIA	
„Az európai irodalom ünnepnapja” – a <i>Harmonia caelestis</i> német nyelvű recepciója	63
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN	
A későn megérkezett fõmû. Esterházy <i>Bevezetés a szépirodalomba</i> címû kötetének fogadtatása német nyelvterületen	81

VARGA ZSUZSANNA	
Esterházy Péter recepciója Nagy-Britanniában	97
SZÖLLŐSY JUDIT	
Esterházy Péter fogadtatása és jelenléte Amerikában, avagy: Egy fordító elmékedései az Esterházy-jelenségről a tengerentúlon	109
KÁNYÁDI ANDRÁS	
<i>A hetedik te magad légy.</i> Esterházy francia recepciója	117
GÖRÖZDI JUDIT	
Esterházy Péter „szlovák története”	133
MÁRIA KUSÁ	
A magyar irodalom kortárs szlovák fordításainak kontextusa. Esterházy Péter, Nádas Péter, Závada Pál és mások	157
GÁL JENŐ	
<i>A Kis Magyar Pornográfiától az Egy férfig.</i> Esterházy Péter cseh recepciója	167
MARTA PATÓ	
Esterházy Péter cseh szerzői arculata	183
ANITA HUŤKOVÁ	
Esterházy műveinek szlovák és cseh fordítása lingvokulturémák szemszögéből	199
RUDAŠ JUTKA	
Esterházy a szlovén kultúrában	221

FARAGÓ KORNÉLIA Az Esterházy-szöveg a szerb irodalmi kultúra befogadói horizontjában	237
BÁNYAI ÉVA Esterházy Péter román nyelvű recepciója	251
VJACSESZLAV SZEREDA A felejtés elleni munka. Esterházy Péter <i>Javított kiadás</i> című könyvének oroszországi fogadtatásáról	261
ANTONIO SCIACOVELLI <i>C'è arte!</i> Esterházy Péter Olaszországban	273
VESA LAHTI – FENYVESI KRISTÓF Szélgjegyzetek Esterházy Péter műveinek finnországi fogadtatásáról	291
MIKA WASEDA Esterházy Péter, vagyis magyar irodalom Japánban	311
III.	
GÖRÖZDI JUDIT – NÉMETH GÁBOR Esterházy fordításban – Beszélgetés Alföldy Mari, Buda György, Deák Renáta, Heike Flemming, Rácz Péter, Vjacseszlav Szereda, Szöllősy Judit, Robert Svoboda, Teresa Worowska műfordítókkal	323
Summaries of the studies	361
A tanulmányok szerzői	385

ANTONIO SCIACOVELLI

C'è arte! Esterházy Péter Olaszországban

„Volt nekem egy távoli, fantasztikus és titokzatos nagybátyám, Szekbek Miklós, akit mindenki csak Robertónak hívott, mintha olasz selyemfiú lett volna.”¹

Bevezető gondolatok

Esterházy Péter olaszországi recepciójának bemutatása egyben utalást is jelent a magyar irodalom huszadik századi, majd a huszonegyedik század első évtizedeinek olaszországi recepcióját érintő általánosabb tanulmányozására. Itt csak rövid tájékoztatást adnék, utalva azokra a (magyar nyelvű) tanulmányokra, amelyek az olvasó számára a magyar kultúra és Olaszország kapcsolatainak, e sajátos témának elmélyült tanulmányozását jelenthetik.

A magyar irodalom iránti érdeklődés az olasz kultúrkörökben tulajdonképpen a tizenkilencedik században kezdődik, ezzel kapcsolatban érdemes feleleveníteni azt a közös történelmi és politikai korszakot, amelyről Sárközy Péter tömören azt írja, hogy

Olaszországban a magyar irodalom iránti érdeklődés felélénkülése az elmúlt két évszázadban mindenekelőtt történelmi eseményekhez kötődik. Így egyértelmű, hogy a 19. század közepén a magyar és olasz nemzet közös, a Habsburg-elnyomás elleni harca, melynek

1 ESTERHÁZY Péter, *Harmonia caelestis* (Budapest: Magvető, 2000), 130.

célja a nemzeti önállóság kivívása volt, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az olasz írók és kiadók felfigyeljenek a magyar irodalomra, és igényeljék, hogy legalább leghíresebb képviselőjének, Petőfi Sándornak művei olasz nyelven is megszólaljanak. Ugyanez fog megismétlődni 1956 után, amikor a magyar forradalom eltiprását követően ismét nagy érdeklődés támadt a magyar irodalom és kultúra iránt.²

A huszadik században a magyar irodalom olaszországi fogadtatásának négy időszakát azonosíthatjuk, amelyek szükségszerűen tartalmazznak sajátos (világ)politikai mozzanatokat, mint például a két világháború közötti, az elején ingadozó, majd erősen stabilizálódó olasz–magyar politikai viszonyulást,³ az 1956-os magyar forradalmat követően az olasz baloldal válságát, majd a szocialista blokk felbomlásának hatását az európai politikára. Egy könnyebb áttekintés szempontjából érdemes a következő fázisokat megjelölni: 1) a második világháborút megelőző időszak; 2) az 1956-os magyar forradalomtól az 1970-es évek közepéig tartó évtizedek; 3) a hetvenes évek végétől a rendszervált(oz)ásig; 4) a századvégtől napjainkig.

Az első szakaszban különösen fontos az úgynevezett *fiumei iskola* tevékenysége, amelyhez számos fordító (Ernesto és Mario Brelich, Enrico Burich, Guido Depoli, Nicola és Vincenzo Gelletich, Riccardo és Silvino Gigante, Silvia és Luigi Rho, Paolo Santarcangeli, Gino Sirola, Nelly Vucetich, Antonio Widmar) tartozik, akik Fiume sajátos helyzete miatt egy többnyelvű (magyar, olasz, német, horvát)

2 SÁRKÖZY Péter, „Magyar irodalom Olaszországban”, *Kortárs* 46, 6. sz. (2002): 92–100. Ezzel a témával kapcsolatosan lásd még, magyarul: SÁRKÖZY Péter, *Róma, mindannyiunk közös hazája: Róma magyar emlékei – magyarok emlékei Rómáról* (Budapest: Romanika, 2010); CSORBA László, szerk., *Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában: Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995)* (Budapest: HG & Társa Kiadó, 1995); KOLTAY-KASTNER Jenő, *Olasz-magyar művelődési kapcsolatok* (Budapest: Magyar Szemle Társaság, 1941); FLORIO BANFI, *Itáliai magyar emlékek*, bővített és javított kiadás, szerk. Kovács Zsuzsa és SÁRKÖZY Péter (Szeged: SZTE, 2006).

3 HAMERLI Petra, „A két világháború közötti olasz-magyar kapcsolatok vázolata”, *Közép-Európai Közlemények* 10, 4. sz. (2017): 44–64., hozzáférés: 2022. 05. 30., http://acta.bibl.u-szeged.hu/51088/1/kek_039_044-064.pdf.

milióban nőttek fel, és ezt kamatoztatni tudták – többek között – a magyar irodalom olasz nyelven való publikálásában. Az akkori könyvkiadói és olvasói igényeknek megfelelően a magyar klasszikusok (Arany, Jókai, Madách, Mikszáth, Petőfi) mellett „könnyebb” regények (Földi Mihály, Körmendi Ferenc, Zilahy Lajos tollából) is megjelentek olaszul.⁴ Az 1956-os forradalom után újra felkelti az érdeklődést – és nem csak Olaszországban – a magyar kultúra iránt, így szaporodnak a fordítások, megjelennek értékes költészeti válogatások (József Attila és Radnóti Miklós az akkori legkedveltebbek voltak) és „aktuális regények” (gondolok itt Déry Tibor *Niki. Egy kutyta történetére*, amelynek nagy sikere volt, Mészáros István és Franco Lucentini fordításában). A harmadik periódusban szorosabbá válik néhány könyvkiadó és a római, nápolyi, torinói magyar (nyelv és irodalom) tanszékek közötti együttműködés, születnek innovatív projektek, és a keleti blokkban megjelenő változások új fényt kölcsönöznek a magyar irodalomnak.⁵

A 80-as években Esterházy Péter is „képbe” kerül, egyrészt más magyar szerzők „vonzásában”, másrészt annak köszönhetően, hogy munkássága egy olyan történelmi korszakban jelenik meg, amelyet a „nyugatot” nagy figyelemmel kísér. Megint döntő szerepe van a politikai eseményeknek: a Varsói Szerződés országainak utolsó szocialista évtizede, a berlini fal leomlása, a vasfüggöny felbomlása, a kelet-közép-európai országok politikájának új irányvonala és to-

- 4 Ehhez a témához néhány magyar nyelvű tanulmány teljesebb képet adhat, lásd SÁRKÖZY Péter, „Magyar irodalom...”; FRIED Ilona, „Kultúrák határán: Fiume. A magyar–olasz kapcsolatok történetéhez (1868–1945)”, in FRIED Ilona, *Modern olasz irodalom és színház: problémák és művek*, 269–288. (Budapest: Bölcsész Konzorcium, 2006); FRIED Ilona, *Emlékek városa, Fiume* (Budapest: Ponte Alapítvány, 2001); SZLAVIKOVSKY Beáta, *Fejezetek a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról 1880–1945 között*, bölcsészdoktori disszertáció, 2009, hozzáférés: 2022. 05. 30, http://phd.btk.ppke.hu/tortenelemtudomany/szlavikovszky_beata/disszertacio.pdf; ZOLNAI Klára, *A magyarországi olasz nyomtatványok (1699–1918)* (Budapest: a szerző kiadása, 1932), 5–9; ELEK Artúr, „Az új magyar irodalom egy olasz folyóiratban”, *Nyugot* 19, 2. sz. (1926): 169–170.
- 5 Ezzel kapcsolatosan ajánlom: CINZIA FRANCHI, „Olasz hungarológusok – műfordítói műhelyek”, *Korunk* 18, 10. sz. (2007): 98–103.

vábbvitelük egy közös európai projekt kontextusában a kulturális kapcsolatok dinamikus fejlődését jelentik. Az akkori helyzet jelentősége könyvkiadói szinten azt jelentette, hogy új lehetőség nyílt az egyre közelebbi kultúrákhoz tartozó, de mégis „egzotikusnak”, pozitívan eltérőnek és figyelemre méltó értékeket hordozónak tekintett irodalmakat ajánlani az olasz olvasóközönségnek, közvetítve azokat a műveket, amelyek az európai irodalmi körkép gazdagításához, teljesebb ismertetéséhez vezethetnek. Természetesen ez az elgondolás inkább az irodalomtudósok fejében formálódott meg, mivel a szabadpiaci mechanizmusok szerint működő könyvkiadók valószínűleg gazdasági, kereskedelmi megfontolások alapján cselekedtek és cselekszenek. Fontos szerepe volt és van e téren az egyetemi köröknek (tanszékeknek, kutató központoknak), habár éppen a fent felvázolt történelmi korszakban, néhány évtized távlatában, azt lehetett észrevenni, hogy egyre kevesebb az olasz egyetemi rendszerben működő magyar (irodalomtörténeti) műhely, párhuzamosan a magyarországi egyetemi, főiskolai olasz (nyelv és irodalom) tanszékek csökkenésével, a rendszerváltáskori robbanásszerű szaporodásuk után. Természetesen nem lehet csak az egyetemi oktatókra és hallgatókra szűkíteni a széles olvasóközönséget, de ezek a csoportok jelentősen hathatnak egy adott irodalom recepciójához cselekvő-támogató szerepükkel, néhány esetben a műfordítás terén tanúsított fontos tevékenységükkel.

e/o: egy római kiadó és a magyar irodalom

Olaszországban közel negyven évvel ezelőtt egy jól motivált kulturális projektet indított egy frissen megalapított római könyvkiadó a cseh, lengyel, magyar kortárs irodalom terjesztésére, gyakran egyetemi oktatók bevonásával, ahogy Sárközy Péter írja tanulmányában:

Marinella D’Alessandro tanári munkája mellett fő feladatának épp a magyar elbeszélőirodalom tolmácsolását választotta. Neki köszön-

hető, hogy a római „e/o” Kiadó a nyolcvanas évek közepén elindította magyar sorozatát, melyben egymás után jelentek meg Balázs Béla kínai meséi, Csáth Géza novellái, Kardos G. György *Avraham Bogatirja*, Gianpiero Cavaglia Örkény-fordításai, Marinella D'Alessandro kiváló Mészöly Miklós-fordítása (*Saulus*). A két hungarológus nemcsak jó fordítónak, hanem jó tanárnak is bizonyult.⁶

A „magyar sorozat” első kötetei után várni kell 1988-ig, hogy *A szív segédigéi*⁷ a fent említett fővárosi székhelyű kiadónál megjelenjen olaszul. Három évvel később pedig a Hrabal könyve⁸ is elnyeri olasz hangját, a már – itáliai méretben – tekintélyesebb milánói Garzantinál. Esterházy olasz hangja Marinella D'Alessandro, legalább az első köteteket illetően (az 1992-es *La costruzione del nulla*ba *A kitömött hattyú; A hely, ahol most vagyunk; Elenyészően csekély rosszhiszeműség* című művek kerülnek be⁹), mivel 1995-ben már a nápolyi L'Orientale Egyetem oktatójának egyik tehetséges tanítványa, Mariarosaria Sciglitano¹⁰ fordítja Esterházy Duna-könyvét,¹¹ gazdagítva a magyar író Garzanti-sorozatát. Nem fölösleges a kiadói helyzetet (és hátteret) emlegetni. Annak ellenére, hogy a római „e/o” Kiadónak kézzelfogható sikere volt főleg a kulturális újdonságokra éhes értelmiségi körökben, a nagy múlttal rendelkező milánói kiadó¹² kétségkívül nagyobb láthatósággal, kiterjedt könyvpiaci kapcsolatok-

6 SÁRKÖZY, „Magyar irodalom...”

7 Péter ESTERHÁZY, *I verbi ausiliari del cuore*, ford. Marinella D'ALESSANDRO (Roma: e/o, 1988).

8 Péter ESTERHÁZY, *Il libro di Hrabal*, ford. Marinella D'ALESSANDRO (Milano: Garzanti, 1991).

9 Péter ESTERHÁZY, *La costruzione del nulla*, ford. Marinella D'ALESSANDRO (Milano: Garzanti, 1992).

10 Aki sikeresen védte meg egyetemi szakdolgozatát *Le funzioni del paratesto nella prosa di Péter Esterházy* (A paratextus funkciói Esterházy Péter prózájában, 1990) címmel, a nápolyi L'Orientaleban.

11 Péter ESTERHÁZY, *Lo sguardo della contessa Hahn-Hahn (giù per il Danubio)*, ford. Mariarosaria SCIGLITANO (Milano: Garzanti, 1995).

12 A múlt század 30-as éveiben Aldo Garzanti átvette a 19. század második felében alapított Treves Kiadót: a második világháború után, már az 50-es években sikerült vezető pozíciót elérnie az olasz könyvkiadásban.

kal, mondhatnám, igazán országos potenciállal rendelkezett. Ez nagy előnyt jelent, amikor egy olyan irodalom terjesztéséről beszélünk, amelyik kevésbé ismert az angol, francia, vagy spanyol nyelvűekhez képest. Az akkori időkben részben kisebb, részben nagyobb könyvkiadóknál, a magyar irodalom továbbra is megjelent az olasz könyvesboltok polcain, de Esterházy újabb olasz fordítására majdnem egy évtizedet kellett várni.

A magyar szerző akkori olasz recepciójáról olvashatunk Fried Ilona rövid interjújában Marinella D'Alessandróval, aki egy sarkalatos kérdésre válaszolva („Szerinted visszaadható Esterházy olaszul?”), fordítói élményeit így írja le, egy érdekes anekdota és egyéb gondolatok mellett:

Szerintem igen, mert annyira játékos, persze nem minden, van, ahol például lábjegyzet kellene, s az nem megy. Sokat és szívesen bíbelődtem a nyelvi játékaival, s ott, ahol nem ment, megbeszéltem vele, „találj egy megfelelőt olaszul”, mondta, és találtam. Valami mindenképpen visszajön belőle. A 80-as években meghívták Esterházyt a Római Magyar Akadémiára, azért, hogy végre a magyar emigráció megjelenjen. A magyar emigráció meg is jelent, ott volt a teremben, ott volt végül is a „gróf úr”, és imádták Pétert, s ő felolvasott egy oldalt *A szív segédigéiből*, ami rettenetesen kemény. Ő felolvasta, s mindenki elájult, hogy miket mer ez mondani, s valóban, ő merete. A könyveinek a kereskedelmi sikere azonban elmaradt a kritikai visszhang mögött. Ez azonban nem egyedülálló. Csáth Gézáért például lelkesedett a kritika, komoly cikkeket, már-már tanulmányokat írtak róla, eddig nem is hallottak róla, s most felfedezték, mégis igen kevés példány fogyott. Persze ebben része lehetett a terjesztési problémáknak is, hiszen egy kis kiadó nem volt képes sok üzletbe eljutni.¹³

13 FRIED Ilona, „A magyar irodalom Olaszországban. Beszélgetés Marinella D'Alessandróval”, in FRIED, *Modern olasz...*, 403–404.

Pressburger közbelép

1998-ban Giorgio Pressburgert (1937–2017) nevezte ki az akkori olasz külügyminiszter a budapesti Olasz Kultúrintézet igazgatójává. A Budapesten született olasz író, publicista, dramaturg, rendező, aki 1956-ban a szovjet megszállás elől Itáliába menekült, már tekintélyes művészi hírnévvel rendelkezett, amikor elfoglalta a Bródy Sándor utcai palotában (1902-ig az Országgyűlés Képviselőházának székhelye) levő igazgatói irodát. Természetesen az alapfeladata az olasz kultúra támogatása, terjesztése volt, de emellett nem hiányoztak új irányvonalak a programjában, amelyek közül az egyik a magyar irodalom támogatása volt, olasz nyelven. Pressburger igazgatósága alatt radikálisan megváltozott az Olasz Kultúrintézet viszonya a magyarországi egyetemi és főiskolai olasz tanszékekkel, újradefiniálódott az intézet folyóirata, a *Nuova Corvina* missziója, szaporodtak azok a programok, amelyek láthatóbbá tették az olasz kultúrának minden aspektusát, és megerősödött a kapcsolat a magyar irodalom jelentősebb képviselőivel, olasz fordítóival egyaránt.

A *Harmonia caelestis* magyarországi és németországi sikere után a milánói Feltrinelli Könyvkiadó megbízta Giorgio Pressburgert a regény olasz fordításával,¹⁴ így következett be, hogy a megbízott fordító keresett magának társfordítót, és a választása e sorok írójára esett! A fordítási munkálatok másfél évig tartottak – természetesen ez az időszak magában foglalja a lektorok és kiadói szerkesztők munkájával töltött időt is –, majd 2003 tavaszán kezdődött a nélkülözhetetlen „hírverésmunka”, Giorgio Pressburgerrel az élen, aki rendszeresen publikált a *Corriere della Sera* országos napilap hasábjain. *Európa regény formában* (*L'Europa in forma di romanzo*) az alcíme annak a 2003. március végén megjelent recenzióknak, amelyek bemutatja az olasz olvasónak ezt a különleges irodalmi művet. Pressburger tüstént leszögezi, hogy nem egy „hagyományos” regényről van

14 Péter ESTERHÁZY, *Harmonia Caelestis*, ford. Giorgio PRESSBURGER, Antonio SCIACOVELLI (Milano: Feltrinelli, 2003).

szó, és tulajdonképpen nem másodlagos, mit is jelent az „Esterházy” név a magyar kultúrában („Ez a név álmot jelent”¹⁵):

Regény? Hiába keresne az olvasó egy hagyományos, lineáris elbeszélést, nagy fejezeteket leírásokkal és dialógusokkal, részletekbe menő lélektani ábrázolásokat: ilyesmi nem akad, legalábbis az első részben, amely háromszázötven oldalt tesz ki. Ehelyett villámgyors ábrázolások, történetek, események, emberi portrék, mind töredék formában, kis számmal megszámozva, mintha egyszerre pogány és mélyen keresztény evangéliumi mondatok lennének, vagy egy reneszánsz eposz, nevető és maró, de gyengéd és szeretetteljes is. Ebben az első részben hatszáz évnyi európai történelmen megyünk végig, cikcakkban, hiszen az Esterházy család – ennek a családnak a történetéről van szó – Európa egyik leglombosabb főnemes vérvonala. A második világháború végéig a fél Magyarország ehhez a családhoz tartozott: egy olyan országnak a fele, ahol a feudalizmus életre-halálra adott hatalmat a nagy feudális uraknak, akik időnként megosztottak, kegyetlenek és korruptak, olykor felvilágosultak és előrelátók voltak.¹⁶

A könyvismertetés másik témáját a fordítási nehézségek adták:

[Esterházy] nyelve néhol elbizonytalanítóan hétköznapi, már-már szleng jellegű, máskor magas irodalmi, sőt archaikus, elvont, keveri a magyart latin, német, jiddis és török kifejezésekkel. Ráadásul a magyar maga nem tartozik az indoeurópai nyelvcsaládba, szerkezetében és felépítésében nagyon távol áll az olasz, a német vagy a szláv nyelvektől. Hogyan lehet mindezt olaszul visszaadni? A műfordításról időtlen idők óta vita folyik. Esterházy e könyvének olasz fordítása egy pontos irányvonalat követ, amely ezekből a vitákból

15 ESTERHÁZY, *Harmonia caelestis...*, 10.

16 Giorgio PRESSBURGER, „Miracolo Peter Esterhazy: L'Europa in forma di romanzo”, *Corriere della Sera*, 2003. márc. 30., 31., hozzáférés: 2022. 08. 30., https://www.corriere.it/cultura/16_luglio_14/peter-esterhazy-harmonia-caelestis-08ce273c-49f3-11e6-8c21-6254c90f07ee.shtm. (fordítás tőlem – A. S.)

bontakozott ki. Kezdetől fogva úgy döntöttünk, hogy nem egy közép-olasz irodalmi nyelvre fordítjuk a szöveget, hanem lehetőség szerint megmentjük az eredeti idiomatikus kifejezések gazdagságát, így a magyar nyelvben rejlő kulturális örökség jelentős részét. Ez volt a választás, adottak voltak a nehézségek: de a rostálásban, az egyes szavak kiválasztásában, az egyes mondatok komponálásában, óriási segítséget nyújtott a személyes ismeretség a szerzővel.¹⁷

A személyes ismeretség nem csak azt jelenti, hogy Esterházy Péter ott volt Budapesten, meg lehetett vele beszélni egy-egy passzus fordítását (ahogy Marinella D'Alessandro is említette), hanem inkább azt, hogy

[a] fordítás során amellet, hogy a végtelen nyelvi csapdákra figyeltem, mindig a szerző hangja volt a fülemben, mintha hallottam volna, ahogy a szövegét olvassa. Igyekeztem ugyanazzal a hanglejtéssel átítatni az olasz nyelvet, ugyanazzal a hangtípussal, amelynek Esterházy Péter beszéd- és elbeszélésmódját ismertem.¹⁸

Pressburger esetében, a magyar származása miatt, adódtak más nehézségek is, mivel

[a]z eredeti szöveg nyelvének hihetetlen szógazdagságából adódó csapdák és nyelvi nehézségek mellett volt még egy akadály számomra. Ez az olasz szavak megválasztásából állt. Valahányszor egy ritka szóról, egy különösen nehéz kifejezésről volt szó, elgondolkodtam, és azonnal eszembe jutott e kifejezések megfelelője, azzal a bökkenővel, hogy gyakran nem az olasz megfelelője volt, hanem a magyar szinonimája. Ez azért esett meg, mert azok számára, akik több nyelvet beszélnek ugyanazon a szinten, egyetlen óriási szókincsről van

17 Uo.

18 Uo.

szó, Bábel szókincséről, amelyben az adott személy által ismert összes szó szerepel, nyelv és nemzet megkülönböztetése nélkül.¹⁹

A *Harmonia caelestis* olasz fordítása egy különösen kedvező időszakban jelent meg: 1998-ban a milánói Adelphi Kiadó megjelentette Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényét, indítva Márai olaszországi (és már-már világméretű) kultuszát, 2002-ben Kertész Imrét irodalmi Nobel-díjjal tüntették ki, és Olaszországban a magyar kulturális évad alkalmából számos kezdeményezés támogatta a magyar kultúra ismertetését Itáliában. A második legnagyobb olasz napilap is hozzájárult 2003 tavaszán a regény ismertetéséhez, amikor Kertész Imre *Mi ketten, magyar írók egy oroszmentes Budapesten* című írása jelent meg a *la Repubblica* hasábjain.²⁰ Az olasz kritikusok is hamar észreveszik Esterházy jelentőségét az európai irodalmi szintéren, és 2004-ben a budapesti író átveheti első olaszországi irodalmi díját, a legjobb külföldi szépirodalomért odaítélt Grinzane Cavour-díjat (Premio Grinzane per la narrativa straniera), amelyet két évvel később követ Bari város irodalmi különdíja (Premio speciale della giuria Città di Bari), majd 2010-ben a Nemzetközi Masi-díj (Premio Internazionale Masi Grosso d'Oro Veneziano) is bekerül Esterházy kitüntetései közé, végül 2013-ban a Mondello nemzetközi irodalmi díj (Premio Mondello Autore Straniero) zárja a sort.²¹

Még egyszer idézünk Fried Ilona dossziéjából egy elemzést az akkori helyzetről, a Feltrinelli Kiadó egyik vezető szerkesztőjével, Annalisa Agratival készült interjúban:

19 Uo.

20 Imre KERTÉSZ, „Noi due, scrittori ungheresi in una Budapest senza russi”, ford. Paola SORGE, *la Repubblica*, 2003. márc. 30., 35., hozzáférés: 2022. 08. 30., https://www.repubblica.it/online/spettacoli_e_cultura/libridodici/ungheresi/ungheresi.html.

21 A magyar sajtó is követte Esterházy olaszországi sikerét, az irodalmi díjak hírének közölve a magyar olvasókkal. Megjegyezném, hogy mivel a nemzeti irodalmi díjak pályázói között rendszerint nem szerepelnek külföldi írók, az olyan díjak, mint a Grinzane vagy a Flaiano különösen jelentősek a nem olasz szerzők érdemeinek és teljesítményének elismerése szempontjából.

Talán egy másik kérdéskört is megnézhetnénk: munkád során is sokat foglalkozol külföldi művekkel. Milyenek tartod a külföldi irodalmak helyzetét Olaszországban?

Talán nem annyira általánosságban beszélnek a kérdésről, hanem a saját tapasztalataimról, hiszen a mi kiadói tevékenységünk az, amit jól ismerek. A kiadó számára fontos amerikai mintára 300-350.000-es példányszámban kiadni műveket. Hogy a magyar olvasó számára talán érdekes összehasonlítást tegyünk, Esterházy *Harmonia caelestis* című regényét, amely a kiadó nagy sikere volt, első kiadásban 8000 példányban hoztuk ki, amelyet egy második is követett, 5000 kötettel. A számok azért jelentősek, mivel a *Harmonia caelestis* igen sokrétű, összetett, komoly regény, ezért nem vártunk tőle a műfajához képest ilyen magas példányszámot.²²

Annak ellenére, hogy ezek a számok eltörpülnek a nagy (általában nem közép-európai mesterek billentyűzetéből származó) regények eladási adataihoz képest, mégis fontos egy könyvkiadó számára, hogy minél több kultúrából való „minőségi irodalom” jelen legyen a katalógusában, ösztönözve így módon az olasz olvasókat más irodalmak felfedezésére:

Mi lehet a kiadó iránytűje?

Nehéz megmondani. Esterházy *Harmonia caelestise* például kiváló regény, az általam olvasottak közül az egyik legjelentősebb. Esterházy igen fontos író. Mégis tudjuk, hogy az előző művei, amelyek a Garzanti Kiadónál jelentek meg, a leszállított könyvek üzleteibe kerültek, vagy egyenesen a zúzdába, mert az olvasókat nem érdekelték. Nem is tudnám megmondani, hogy azért-e, mert bonyolultak, nehezen olvashatóak, vagy egyszerűen nem tudták megragadni az olvasó érdeklődését. Ugyanakkor az, ami meglep, hogy Márai viszont irodalmi eseményé vált, a listavezetők között volt, ha nem is

22 FRIED Ilona, „A történet restaurációja – a mai olasz könyvkiadás: Beszélgetés a Feltrinelli Kiadó szerkesztőjével”, in FRIED, *Modern olasz...*, 397.

elképesztően, de mégis magas példányszámokkal. Divat lett, olvasni kell Márait, ajándékozni lehet a köteteit. Nem tudom, valójában mivel kelthető fel az olvasó figyelve. Talán arról van szó, hogy az olasz olvasó alapvetően lusta. Amikor bemegy egy könyvesboltba, látja a fantasztikusan nagy kínálatot, és nagyon nehézé válik számára a választás. Az a benyomásom, hogy kevés tere marad annak, amit talán közép-irodalomnak²³ neveznék, [és] azoknak a műveknek, amelyeket nehezebb olvasni, például az előbb említett Tisma.²⁴ Talán nem is lehet az átlagolvasótól azt kívánni, ha egyáltalán létezik ilyen, hogy őt olvassa. [...] Szomorúsággal tölt el, hogy a közép-európai irodalomnak egészen tág szelete, ráadásul fogyasztásra is alkalmas, jól megírt, jól megszerkesztett művek, amelyeknek üzenetük is van az olvasóhoz, teljességgel az ismeretlenségben maradnak, semmiféle figyelmet nem kapnak.²⁵

Esterházy regényeinek olasz nyelvű kiadása – szerencsére – nem állt meg a *Harmonia caelestis*nél: 2005-ben a már többször említett Marinella D’Alessandro fordításában megjelenik a *Javított kiadás – Melléklet a Harmonia caelestishez olasz változata*,²⁶ ezt követően az udinei székhelyű Forum Kiadó kiadja az *Egy nő* olasz fordítását.²⁷ Érdemes itt megemlíteni, hogy az Udinei Egyetem részeként működő Forum Könyvkiadónak a magyar származású olasz nyelvészprofesszor, Andrea Csillaghy volt a fő irányítója abban az időszakban, így neki

23 Ez a terminus a „middlebrow” irodalomra vonatkozik.

24 Utalás Aleksandar Tišmára (1924–2003): 2000-ben jelent meg *Il libro di Blam* című regénye a Feltrinelli Kiadónál.

25 FRIED, „A történet restaurációja...”, 400.

26 Péter ESTERHÁZY, *L’edizione corretta di Harmonia Caelestis*, ford. Marinella D’ALESSANDRO (Milano: Feltrinelli, 2005).

27 Péter ESTERHÁZY, *Una donna*, ford. Marzia SAR, szerk. Andrea CSILLAGHY, előszó Péter ESTERHÁZY (Udine: Forum Edizioni, 2006). A mű két évvel később, egy újabb (javított) kiadásban jelenik meg: Péter ESTERHÁZY, *Una donna*, ford. Marzia SAR, a fordítást szakmailag ellenőrizte Giorgio PRESSBURGER (Milano: Feltrinelli, 2008).

is köszönhető, hogy Esterházy olasz „könyvespolca” szélesebb lett.²⁸ 2008-ban már a Feltrinelli Kiadó katalógusában szerepel ez a kötet, Giorgio Pressburger gondozásában, aki 2007-ben a svájci Casagrande Kiadónál közzéteszi a Kertész–Esterházy közös kötetének (*Jegyzőkönyv – Élet és irodalom*) olasz fordítását.²⁹ 2012-ben jelenik meg Mariarosaria Sciglitano tolmácsolásában a *Semmi művészet*³⁰ olaszul, végül 2017-ben Giorgio Pressburger fordításában az *Esti*³¹ is kiadatik, mind a két kötet a Feltrinelli Kiadó gondozásában.

Ehhez a felsoroláshoz tartozik még néhány Esterházy-szöveg, amely különleges jelentéssel bír: a magyar író utószóval látta el 2011-ben Rubin Szilárd *Csirkejátékának*³² első, majd 2012-ben Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című művének új olasz fordítását,³³ előszavával a már említett, 2006-os *Egy nő* olasz fordítását. Az utószószövegekben Esterházy bemutat az olasz olvasóknak egy-egy magyar író, pontosabban leírja olvasói élményeit a közzétett irodalmi művekkel kapcsolatban: nem pusztán egy magyar író, kinek a műveit érdemes elolvasni, hanem fontos irodalmi tanácsadó is, kulturális *auctoritas*.

28 Megjegyzendő, hogy a 2000-ben kiadott *Amant alterna Camenae* Festschriftben Esterházy Péter egyik írása is szerepel Beatrice Töttössy fordításában: Péter ESTERHÁZY, „Di tutto: Discorso d’apertura della Fiera del Libro di Francoforte 1999”, in Augusto CARLI et al., *Amant alterna Camenae: Studi linguistici e letterari offerti a Andrea Csillaghy in occasione del suo 60° compleanno*, 197–204 (Alessandria: Edizioni dell’Orso, 2000). Ebben a kötetben kiemelendő Beatrice Töttössy tanulmánya is, amelyik egy Coleridge és egy Esterházy idézetből kiindulva az irodalmi kultúrkör problémáját tárgyalja: „Il disagio della civiltà letteraria”, in CARLI et al., *Amant alterna...*, 555–572.

29 Imre KERTÉSZ, Péter ESTERHÁZY, *Verbale di polizia*, ford. Giorgio PRESSBURGER (Bellinzona: Casagrande, 2007).

30 Péter ESTERHÁZY, *Non c’è arte*, ford. Mariarosaria SCIGLITANO, szerk. Giorgio PRESSBURGER (Milano, Feltrinelli, 2012).

31 Péter ESTERHÁZY, *Esti*, ford. Giorgio PRESSBURGER (Milano: Feltrinelli, 2017).

32 Szilárd RUBIN, *Breve storia dell’amore eterno*, ford. Antonio SCIACOVELLI (Milano: Rizzoli, 2011).

33 Dezső KOSZTOLÁNYI, *Kornél Esti*, ford. Alexandra FORESTO (Milano – Udine: Mimesis, 2012). A Kosztolányi- mű első olasz fordítása több mint 20 évvel azelőtt jelent meg: Dezső KOSZTOLÁNYI, *Le mirabolanti avventure di Kornél*, ford. Bruno VENTAVOLI (Roma: e/o, 1990).

Nem csak fordításokból él az ember

Az Esterházy-életműről, ahogy a legtöbb magyar szerzőről, nincsenek olasz nyelvű monográfiák, de ez nem azt jelenti, hogy olaszul ne született volna kritikai elemzés a regényeiről. Az első szerző, aki különösen sokat publikált a magyar íróról olaszul, a magyar származású Beatrice Töttössy. A Firenzei Egyetemen oktató irodalmár már 1996-ban kiad egy tekintélyes monográfiát a magyar posztmodern irodalomról³⁴ (ahogy már korábban említettem, az „e/o” Kiadó gondozásában olyan kortárs magyar regények olasz fordításai jelentek meg, amelyek aktuálissá tették ezt a témát), amelyben fontos szerepe van (más magyar írók mellett) az Esterházy-szövegek elemzésének, idézésének. 1997-ben és 2000-ben interjút³⁵ is készít a budapesti íróval, majd 2003-ban egy kétnyelvű tanulmányantológiát tesz közzé a kortárs magyar írókat bemutató, *Magyar írók a tükrökben* címmel.³⁶ A jelen század első tizedében megjelenik egy hosszabb időszakra fókuszáló monográfiája az 1945–2002 közötti Magyarország irodalmi terméséről,³⁷ *A Weltliteratur forrásszövegei: Magyarország általa szerkesztett kötetében egy Esterházy-írás szerepe, A Töttössy-szöveg!*³⁸ Itt nem szabad megfélekedni arról, hogy a magyar irodalom oktatása az olasz egyetemeken szorosan kapcsolódik egyrészt az irodalomtörténet hagyományos dimenzió-

34 Beatrice Töttössy, *Scrivere postmoderno in Ungheria: Cultura letteraria 1979-1995*, előszó Andrea CSILLAGHY (Roma: Arlem, 1996).

35 Beatrice Töttössy, „La Chiesa, la storia, i preti belli e con gli occhiali da sole: Intervista a Péter Esterhazy (Roma, 4.7.1997)”, *Capitolium* 2, 4. sz. (1998), 90–92; Beatrice Töttössy, „L’Ungheria e il suo romanzo: Intervista con Péter Esterhazy”, *Lettera internazionale* 16, 64. sz. (2000), 7–12.

36 Beatrice Töttössy szerk., *Scrittori ungheresi allo specchio* (Roma: Carocci, 2003).

37 Beatrice Töttössy, *Ungheria 1945-2002: la dimensione letteraria* (Firenze: Firenze University Press, 2012). Lásd még: Beatrice Töttössy, „La letteratura in Ungheria dal 1945 al 2002”, in G. CAVAGLIÀ et al., *Storia della letteratura ungherese*, szerk. BRUNO VENTAVOLI, II. k., 181–382 (Torino: Lindau, 2002).

38 ESTERHÁZY Péter, „A Töttössy-szöveg / Il testo-Töttössy”, in Beatrice Töttössy szerk., *Fonti di Weltliteratur. Ungheria*, 50–51 (Firenze: Firenze University Press, 2012).

jához, másrészt az adott egyetemen oktató tanárok tudományos érdeklődéséhez. Ez azt jelenti, hogy egyetemi műhelytől függően különböző korszakok és szerzők kerülnek a kurzusok programjaiba, így különösen fontos említeni, hogy éppen a Firenzei Egyetemen kapott nagyobb jelentőséget a kortárs magyar irodalom, miközben más egyetemeken a többi irodalmi korszak kapott nagyobb figyelmet.

Sajnos kevés szakdolgozat született Esterházy műveiről az olasz egyetemeken tanuló hallgatók tollából: a már említett Mariarosaria Scigliano 1990-es egyetemi záródolgozatán kívül – a rendelkezésemre álló információk alapján – két szakdolgozat készült a római La Sapienza Egyetemen,³⁹ egy másiknak pedig csak a tervezetéről tudok a Bolognai Egyetem magyar lektorának témavezetésével.⁴⁰

Magyarországon tevékenykedő olasz kutatók is foglalkoztak Esterházyval, tette ezt Luigi Tassoni (Pécsi Tudományegyetem) a *Családi emlékezet: Giuseppe Tomasi di Lampedusa és Esterházy Péter keresztolvasása* című kismonográfiájával,⁴¹ valamint Milly Curcio (Pécsi Tudományegyetem) *A kezdő szavak játéka: az elbeszélés magában* című tanulmányával,⁴² de szerénységem (aki az egykori szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskolán, majd a Nyugat-magyarországi Egyetemen tanított) is foglalkozott e témakörrel.⁴³ Mindenképpen ki-

39 Katia PAOLETTI, *Il Danubio da Magris a Esterházy* (1999); Katerzina LEGIEN, *La storia dell'Ungheria nel romanzo Harmonia caelestis di Péter Esterházy* (2010).

40 *Memoria privata e memoria collettiva. Due letture incrociate: Péter Esterházy e András Forgách nell'Ungheria post-comunista.*

41 Luigi TASSONI, *La memoria familiare. Due letture incrociate: Giuseppe Tomasi di Lampedusa e Péter Esterházy* (Roma: Carocci, 2007). Az olasz irodalmár egy másik dolgozatában egy külön fejezetet szentel a magyar írónak („I padri di Esterházy”), lásd Luigi TASSONI, „Diario di lettura e di letteratura”, *Nuova Corvina* (évf. n.), 23. sz. (2011): 22–36.

42 Milly CURCIO, „Il gioco dell'incipit: il racconto in sé”, in Milly CURCIO (szerk.), *Le forme della brevità* (Milano: Franco Angeli, 2014), 22–49.

43 Antonio SCIACOVELLI, „Monarchia Caelestis: antinostalgia austro-ungarica nel romanzo di Péter Esterházy »Harmonia Caelestis«”, in Gizella NEMETH et al. szerk., *Unità italiana – indipendenza ungherese: Dalla primavera dei popoli alla „finis Austriae”*, 113–122 (Duino Aurisina: Associazione Culturale Italoungherese »Pier Paolo Vergerio«, 2009); Antonio SCIACOVELLI, „Armonie celesti e brevi storie di amori eterni: dilemmi e scelte dell'editoria italiana”, in

emelendő, hogy a családregeényt vizsgáló kutatók körében is fel-felbukkan az érdeklődés a *Harmonia caelestis* iránt, például Elisabetta Abignente dolgozataiban.⁴⁴ A családi emlékezet és a történelmi források kapcsolatáról szólva a tudós Esterházy művét idézi Marguerite Yourcenar *Archives du Nord* regényével együtt, említve, hogy

[a] magyar író, Európa egyik legjelentősebb főnemes családjának le-származottja, miután életre keltette családjának szándékosan „kitalált életrajzát”, amelyikben nemzedékről nemzedékre nyúlik vissza egészen a 16. századig, a magyar titkosszolgálatok archívumában kutatva megtudta – csak az apafigurát felvonultató grandiózus családi eposz közzététele után derül ki –, hogy saját apja besúgó volt. Következik tehát a *Harmonia caelestis* javított kiadása (2002), az egész családi élet addig kiadatlan olvasata, a nyugtalanító felfedezés fényében felbukkanó új igazság.⁴⁵

Epilógus

2015-ben a budapesti Olasz Kultúrintézet szervezett egy irodalmi estet Esterházyval és „fordítóival”, azaz Mariarosaria Sciglitano és e sorok írója részvételével, de az író egészségügyi állapota miatt el kellett halasztani a programot. Hónapok elteltével mindenki számára világos lett, hogy a betegsége már nem gyógyítható. Esterházy haláláról az olasz sajtó is hírt adott, hol szűkszavú egyszerűséggel, hol megindító emlékezésekkel.

Cinzia FRANCHI, szerk., *Editoria e Traduzione: Focus sulle lingue „di minore diffusione”,* 19–30 (Roma: Lithos, 2016).

44 Elisabetta ABIGNENTE, „Memorie di famiglia: Un genere ibrido del romanzo contemporaneo”, *Enthymema* 22, 20. sz. (2017): 7–17.; Elisabetta ABIGNENTE, „Una storia di ombre. Immaginazione delle origini e indagine genealogica nel romanzo contemporaneo”, in Filippo GOBBO et al., szerk., *„Non poteva staccarsene senza lacerarsi”: Per una genealogia del romanzo familiare italiano*, 243–263 (Pisa: Pisa University Press, 2020); Elisabetta ABIGNENTE, *Rami nel tempo: Memorie di famiglia e romanzo contemporaneo* (Roma: Donzelli, 2021).

45 ABIGNENTE, „Memorie...”, 11.

Inge Feltrinelli (1930–2018), aki férje, Giangiacomo Feltrinelli halála (1969) után átvette a milánói kiadó vezetését, ezekkel a szavakkal búcsúzott a magyar írótól:

Esterházy Péter halála nagy veszteség a világnak: derűs, vidám ember volt, hihetetlen humorral. Amikor ő megjelent egy unalmas irodalmi konferencián, bárhol a világon, hirtelen kisütött a nap. Legutóbb Veronában láttam a Masi-díj átadásán, annyira lelkesedett a Valpolicella borért, hogy azt kérte a szervezőktől, hogy a díjat borbán kaphassa meg. Olyan ember volt, aki szerette az életet.⁴⁶

A nélkülözhetetlen Giorgio Pressburger is egy hosszabb emlékezést szentelt Esterházynak, akivel szerinte meghalt „Magyarország lelke”:

Azok, akik nem ismerték őt személyesen vagy a médián keresztül, valóban elvesztették annak a szörnyű századnak a legjobb részét, amely a huszadik század volt, a legszégyenletesebb tömegmészárlásokat, a legféltelenebb gyilkosságokat látott „rövid évszázad”. A mai Európa és Magyarország is elveszíti társadalmának legfelvilágosultabb részét. Magyarország bizonyos értelemben elveszíti Esterházyval múltjának egy darabját. Ez a múlt minden ellentmondásával együtt megőrzi fontos szerepét, egy kis nemzetnek a múltja, amelyik az emberi szabadság védelmében elkötelezett, még ha néha tévedésbe is esett. Péter karcsú alakjával, fehér hajával, ravasz mosolyával egy ideig a múlt és jelen legjobb részében marad.⁴⁷

Jelentésében Pressburger leszögezi Esterházy jelentőségét a magyar irodalom újonnan megnyert presztízsében is:

46 Inge FELTRINELLI, „In ricordo di Péter Esterházy”, hozzáférés: 2022. 05. 30., <https://www.feltrinellieditore.it/news/2016/07/15/e-morto-lo-scrittore-peter-esterhazy/>.

47 Giorgio PRESSBURGER, „Morto lo scrittore Péter Esterházy, l'anima dell'Ungheria”, *Corriere della Sera*, 2016. júl. 14., 45., hozzáférés: 2022. 05. 30., https://www.corriere.it/cultura/16_luglio_14/esterhazy-peter-morto-ungheria-comunismo-nobilta-8c34336e-49ee-11e6-8c21-6254c90f07ee.shtml. (fordítás tőlem – A. S.)

Irodalmi munkássága és saját személye révén a magyar szépirodalom az elmúlt évtizedekben népszerűvé, sőt kedveltté vált. A magyar írók nem a „kommersz” regényírók a harmincas-negyvenes évekből, hanem azok, akiknek van valami fontos mondanivalójuk, új formákat, új stílusokat, új művészi érzéket ajánlanak az irodalom számára. Esterházy Pétert pesszimizmusa, sőt alapvető cinizmusa ellenére vigasztaló írónak kell tekinteni. Néhány könyve, különösen a *Harmonia Cælestis* című regény elolvasása után az ember egyfajta örömet és együttérzést érez az élet és az emberiség iránt; azért gondolunk rá együttérzéssel és jóindulattal. Humora némileg James Joyce-éhoz hasonlít, csakhogy Esterházy könnyebben érthető és élvezhetőbb.⁴⁸

Legszívesebben arra az Esterházyra emlékeznék, aki derűt és könnyedséget tudott becsempészni egy olyan helyzetbe, mint amilyen a 2007-ben Umberto Ecónak odaítélt Budapest Nagydíj átadása volt. A magyar író fergeteges laudációt írt ez alkalomból, amely elhangzott magyarul és olaszul.⁴⁹ A beszéd végső mondataival szeretném zárni ezt a dolgozatot.

Joyce a szavakkal, Borges a fogalmakkal dolgozik, olvashatjuk Ecónál, és ugyan óvatosan illik a nagy nevekkel bánni, elsőre úgy tűnik föl, hogy Eco talán az utóbbi úton jár, ám épp az új könyve mutatja, micsoda szógyűjtő is: olyan varázsige ízű szavakba botlottam itt, mint abakusz, bányagróf, bezoárkecske, cibetpatkány, csatakernyő, disznóhúgszagkő, dódola, érzőke, facsomor, göreb, gyomorpép, jegec, kaptatetem, karakány, kobolya, lakbitorlók, mulmszén, regekép, tikbegy, vérgyökér. Istenem, hogy mért nem lehetett belőlem bányagróf?! Vajon mi lehet az. Mi kívánnál lenni, édes fiam? Bányagróf, apám. Egy Jókai-regényben. Fordította Umberto Eco. Miről mire?⁵⁰

48 Uo.

49 Péter ESTERHÁZY, „Europeo tra gli europei”, *Italia & Italy*, 34–35–36. sz. (2007): 16–20.

50 ESTERHÁZY Péter, „Európaiak közt egy európai”, *Élet és Irodalom* 51, 15. sz. (2007), 3.